

Henkilön käsite avaimena psykiatrian dialektiseen filosofiaan

Lectio praecursoria 25.10.2017

HANNU HEINÄNEN

Arkipuheessa samaistamme tarkemmin ajattelematta *sanat* henkilö, persoona, yksilö, yksityinen ihminen jne. Henkilöä ja persoonaa pidämme suomenkielisinä vastineina latinan sanalle *persona*. Henkilön *käsitteessä* osumme näin vain osittain oikeaan. Jos tiedostamme henkilön ja persoonan erilaiset käsitteelliset näkökulmat, voimme tarkastella psykiatriaa totutun *psyyykkisen* (persoonan) näkökulman ohella myös *henkisestä* (henkilön) näkökulmasta. Juuri henkilön näkökulma jää varjoon nykyisessä arkiajattelussa, psykiatriassa ja usein jopa filosofiassa.

Erityisesti J.V. Snellmanin ja Karl Jaspersin filosofiat ovat taustalla innoittamassa henkilön käsitteen ja näkökulman pohdintaamme, mutta tästä työstä on turhaa etsiä suurten filosofien tai heidän kanonisoitujen tekstiensä eksegetiikkaa. Snellmanin ja Jaspersin tekstien eksegetiikkaa löytyy runsaasti muualta, mm. lähteinä käyttämistämme erinomaisista klarifikaatioista. Tämän työn fokuksena on todellakin *henkilön* käsitteen ja sen mukaisen psykiatrian filosofian kuvaus (ks. tarkemmin Heinänen 2017, 20-24).

Suomen sanaa henki pidetään ikivanhana omaperäisenä sanana ja sillä on etymologisia vastineita lähisukukielissä (mm. karjalan *henki*, vatjan *entsi*, viron *hing*). Henki-sanaan perustuva

johdos *henkilö* on Volmari Kilpisen (Wolmar Schildtin) uudis-sana vuodelta 1857. Myös kantasanaa *henki* on käytetty ja käytetään merkityksessä 'henkilö'. (Häkkinen 2007, 186-187.)

Käsitteellisen merkityksen kannalta on tärkeää ymmärtää, miksi Schildt-Kilpiselle ei kelvannut latinan *persona*-sanan suora suomennos *persoona*. Latinan *personan* pelkän 'suomenkielisen vastineen keksimisen' sijasta hän ilmaisi *henkilö*-sanalla käsitteellisesti aikakauden *henkeä*, myös oman 'sanasepoutensa' perustaa eli osallistumista kansallisherätykseen, sivistyksen *henkeä* (vrt. Jokipii 1993, 12, 29). Schildt-Kilpisen *henkilö*-sana osuu käsitteenä kansalliskulttuurin ydinprosessiin: kansankulttuuri (*henki*-sana) – korkeakulttuuri (*persoona*-sana) – kansalliskulttuuri (*henkilö*-sana). Tässä kieltämisen kieltämisen prosessissa (teesi-antiteesi-synteesi) *persoona* on siis *henkilön* muodostumisen välttämätön momentti. Kansalliskulttuuri taas ei kansallisherätyksen hengenfilosofisessa ajattelussa merkinnyt nykyajattelun mukaista naivia 'kansallisen ja kansainvälisen' vastakkaisuutta, jollainen näkökulma tarjoutuu helposti mm. egosentrisestä *persoonan* käsitteestä, vaan aktiivista itsenäistä yhteisöllistä osallistumista yleisinhimillisen sivistyksen muodostukseen eli kansainvälisyyteen ja maailmanhistoriaan.

Käsitteellisen sisällön Schildt-Kilpisen *henkilö*-sana sai Snellmanilaisesta *persoonallisuuden* ideasta. Snellmanin intensiivisessä tekstissä *persoonallisuuden* idea kuvaa absoluuttisen hengen yksilötasolla:

... absoluuttinen henki on persoonallinen henki. Sillä persoonallinen henki totuudessaan, persoonallisuuden ideana, on hengen ehdoton totuus ja siis kaikki totuus. Persoonallinen henki on yksi; sillä ero on kumottu, ero, joka ei ole mikään ero, - henki persoonallisena itsetajuntana on erityinen, mutta vain sen vuoksi, että se on yleinen henki määrätynä, s.o. kumottuna erikoisuutena. ... inhimillinen henki totuudessaan ei ole äärellinen, vaan ääretön henki, omistaa absoluuttisessa hengessä totuutensa ja absoluuttisen hengen tiedostavana on tämä totuus ...

(Snellman 1982 [1841], 475.)

Vaikka Snellman itse tuskin tunsi suomen henkilö-sanaa, Schildt-Kilpisen henkilö-sana pystyi ilmaisemaan Snellmanin kulttuuris-yhteisöllistä persoonallisuuden idean käsitettä. Henkilö liittyy snellmanilaiseen hengenfilosofiaan niin, että se käsitteenä ilmaisee osuvasti yhteisöllisyyttä ja yhteisyyttä juuri yksilötasolla: henkilö on vain osa yhteisöä, mutta samalla sisältää koko yhteisön, juuri henkisesti. Analoginen sille on snellmanilainen kansallishengen (eli kansalliskulttuurin) ja yleisinhimillisen sivistyksen suhde, 'kansallinen yleisinhimillistä sivistystä' eli kansallinen subjektiivisena yleisinhimillistä sivistystä. Henkiselle tavallista (muttei useinkaan psyykkiselle eikä lainkaan muodollis-loogiselle) on juuri osallisuus, joka ylittää kokonaisuutensa. Subjektiivisuuden käsitteessä tämä kiteytyy luvussa 8.

Henkilö ja nykyinen persoonan käsitteemme samaistuvat käsitteinä tietyllä tavalla osittain. Niiden ero ei nimittäin ole eksaktille määrittelylle tyypillinen dikotominen, halkova, 'splittaava', mustavalkoinen merkkien joko-tai -viittausero, vaan dialektisten käsitteiden toisikseen muuntumista kuvaava ero: henkilön syvyys-korkeus -ulottuvuus erottuu persoonan suppeus-laajuus -ulottuvuudesta ja lisäksi ne myös liittyvät toisiinsa tässä syvyys - laajuus -suhteessa. Henkilössä säilyy kulttuuris-yhteisöllinen kokonaisuus ja yhteisyys, joka taas persoonan käsitteessä muuntuu yksilön psykologisiksi piirteiksi ja sosiologisiksi rooleiksi.

Persoonan käsite sisältää yksilön biologisen ja psykologisen vakiintuneen piirteistön ja yhteiskunnallisen rooliston. Henkilön käsite mahdollistaa ihmisenä olon ymmärtämisen persoonien yhteiskunnallisten roolien, aseman tai eriarvoisuuden ylittävänä, vaikkei se näitä eroja poistakaan. Jokaisella yhteiskunnallisesta asemasta ja eriarvoisuudesta huolimatta on oikeus tulla tunnistetuksi ja tunnustetuksi henkilönä. Henkilö on jotain enemmän ja laadukkaampaa kuin yksilöiden ja persoonien eriarvoisuus. Henkilö mahdollistaa siten ihmisenä olon ymmärtämisen myös persoonallisuuspiirteiltään erilaisten ihmisten kesken, vaikkei tietenkään kumoa ihmisten yksilöllistä eri-

laisuutta. Se siis syventää ihmisenä olemisen (eksistenssin) ymmärtämistä. Näin se liittyy vapauden mahdollisuuksiin ihmisenä olemisessa, mitä Snellman ja myös Karl Jaspers korostavat.

Henkilö muistuttaa yksilöä ja persoonaa, mutta on niitä enemmän: henkilö sisältää maailma-suhteensa ja transsendenssinsa ja osallistuu niihin. Kieltämisen kieltämisenä voimme käsitellä henkilön muodostumisen: yksilö – persoona – henkilö. Henkilön käsitteessä näyttää parhaiten toimivan yksilötasolla dialektinen jäsentyminen ja kehitys. Siksi sitä voi pitää avaimena psykiatrian dialektiseen filosofiaan.

Huomaamme, miten vaikeaa on kansainvälisissä yhteyksissä ilmaista suomen henkilön käsitettä englannin kielen egosentrisellä sanalla 'person'. Kansainvälisellä suunnitelma-kielellä, esperantoksi, melko suora käänös *henkilölle* onkin *spiritulo*, eikä persono.

Ihmisen kohtaaminen psykiatriassa

Henkilön käsite suuntaa psykiatria enemmän ihmisen kohtamiseen ja ns. positiiviseen mielenterveyteen, kun taas persoonan käsitteen pohjalta on suuntauduttu psyykkisten häiriöiden ymmärtämiseen (vrt. esim. Stanghellini & Rosfort 2013). Persoonakeskeisen psykopatologian ymmärtäminen on välttämätöntä psykiatriassa, mutta riittämätöntä varsinkin psykiatriassa kuntoutuksessa. Roolien ja piirteiden ohella, jotka psykiatriassa näyttäytyvät usein patologisilta puoliltaan, psykiatriassa (mm. kuntoutuksessa) tarvitaan henkilön eksistentiaalista maailma-suhdetta, vapauden aluetta.

Lisäksi henkilön käsite viittaa ihmisen kokonaisuuteen ja ihmisen kokonaisuuden kautta myös psykiatrian kohtamiseen ("analogisesti") ilmiönä, henkilöön suhteutuvana ilmiönä. Henkilön psykiatria ei koske vain jotain psykiatrian tai psykopatologian osa-aluetta, kuten depressiota tai psykoosia, vaan psykiatria inhimillisenä kohtamisena, ajatteluna ja toimintana.

Taas nykyiseen persoonan käsitteeseen pohjautuva psykiatria voi helpommin keskittyä persoonan piirteisiin ja niiden patologiaan tai rooleihin (esim. potilasrooli ja auttajarooli) ja roolien patologisuuteen ns. ympäristötekijöinä. Persoonan käsitteen näkökulmasta henkilön kokonaisuus näyttäytyy piirteiden ja roolien kasaumalta, jonkinlaiselta ominaisuuksien tertulta (ryppäältä). Yhteisyys henkilön käsitteessä voi persoonan käsitteessä muuntua egosentriseksi toiseudeksi toisissa ja itsessä (vrt. Stanghellini & Rosfort 2013, 183). Henkilön kokonaisuus ja yleisyys yhteisyytenä erottuu selvemmin rajatilanteessa, josta väitöskirjassa on esimerkkinä maailmankuvan ja mieronkuvan yhteensopimattomuus, vierauden ja mieronuden antagonismi.

Ihmisen kohtaaminen merkitsee ontologista ihmisenä olon näkökulmaa psykiatrian filosofiassa. Nykyisin psykiatrian tieteenfilosofiassa vallitsee tieto-opillinen psykopatologian näkökulma, joka pohtii sairausoireita ja ihmistäkin objektivistisesti, tiedollisena kohteenaan. Henkilön käsitteelle epistemologisen subjekti–objekti -jaon *subjektiivisuuden* käsite on riittämätön ja liian yksipuolinen. Henkilön käsite vie psykiatrian tieteenfilosofiaa tieto-opillisesta ontologisempaan suuntaan, jossa avautuvat myös *subjektiivisuuden* (yleisemmän subjektina olon) ja *subjektiivisuuden* (henkisen sisältämisen ja osallistumisen) käsitteet. Karl Jaspers pohti psykiatrian filosofiaa ontologisesti kehittäessään fenomenologista psykiatria klassikkoteoksessaan *Allgemeine Psychopathologie* (1948). Vaikka Jaspers ja Snellmankaan eivät tunteneet henkilö-sanaa, snellmanilaisen filosofian ohella jaspersilainen filosofia tulee avuksi pohdittaessa henkilön käsitettä ja vaikutusta psykiatrian filosofiassa.

Henkilön kohtaamaa psykiatria tarkastellaan vallitsevasta kliinisestä käytännöstä lähtien dialektisena prosessina ja myöhemmin suuntautuen henkilön autonomian huomioimiseen ja mahdolliseen toteutumiseen psykiatriassa. Henkilön kohtaaminen psykiatriassa toteutuu kieltämisen kieltämisen prosessissa 'akuuttihoito – pitkäaikaishoito – kuntoutus'. Kuntoutuksen vaiheessa selkiytyy henkilön autonomialle ja käsitteelliselle syvyydelle välttämätön psykiatrian ylittäminen, mikä osoittautuu myös psykiatrian itsetiedostukselle välttämättömäksi.

Henkilö psykiatrian filosofiassa

Psykiatria jäsentyy kuntoutuksen avaaman autonomian psykiatrian mahdollisuuden pohjalta itsetietoisesti prosessiksi henkilön sosiopsykiatria – kehitypsykiatria – autonomian psykiatria. Kehitypsykiatrian ja sosiopsykiatrian asema prosessin alkuna tosin helposti vaihtaa paikkaa lastenpsykiatrian prosessissa verrattuna nuorisopsykiatrian prosessiin. Aikuispsykiatria taas on nykyisin diagnostiikaltaan ja hoitokäytännöiltään paljon oirekeskeistä, joten kehityksen näkökulma ei enää ole niin hallitseva kuin psykoanalyttisen teorian valta-aikana.

Sosiopsykiatria. Persoonan käsitteen yhteiskunnallisen jäsentymisen ja henkilön käsitteen yhteisöllisen jäsentymisen ero ilmenee sosiaalipsykiatrian ja sosiopsykiatrian erona: 1) Henkilön sosiopsykiatria ei liity yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ja huono-osaisuuden hoitoon, sosiaalipolitiikkaan, vaan pikemminkin sosiologiaan. 2) Sosiopsykiatria koskee ihmisten yhteisöllisiä suhteita eikä tilastoyksiköiden tilastomatemattisia suhteita, kuten sosiaalipsykiatria usein epidemiologiaksi samaistuvana. Sosiaalipsykiatria kuvaa laajuutta suhteessa sosiopsykiatrian syvyys-ulottuvuuteen.

Onko ”sosiaalinen” vain ns. ympäristöön kuuluvaa, yksilölle ulkoista? Jo eettisesti on olennaista nähdä ihmisyksilö yhteiskunnallisissa ristiriidoissakin samalla yhteisöllisenä henkilönä, joka henkilönä on tasa-arvoinen muiden henkilöiden rinnalla ja yhteiskunnallisten ristiriitojen määrittämättömissä. Sosiopsykiatria on näin eettisesti sosiaalipsykiatrian taustalla. Henkilön käsitteessä kulttuurinen juuri sisältyy henkilöön henkisesti.

Kehitypsykiatrina on ymmärretty erityisesti lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria. Mahdollisesti aikuispsykiatrian voi ajatella olleen kehitypsykiatria psykodynaamisen teorian (persoonapsykiatrian) valta-aikana. Vanhuspsykiatriassa kiinnostavaa kehitypsykiatrian kannalta on mm. psyykkisen ja henkisen kehityksen erilaisuus.

Psykoterapioissa on edelleen usein tavoitteena psyykkinen kehitys, kuten psykodynaamisissa terapioissa ja kognitiivisissa

terapioissa, mm. aiheemme kannalta kiinnostavassa dialektisessä käyttäytymisterapiassa (DKT). Psykoterapiaa ymmärretään vallitsevasti aikuispsykiatriassa hoidon jälkeen tulevan kuntoutuksen muotona. Kuntoutus kehityspsykiatriana olisi tällaista 'kuntoutusta' ja 'psykoterapiaa' moniulotteisempaa.

Henkilön kulttuurinen ulottuvuus saattaa kehityspsykiatrian kosketuksiin myös sivistyksen kanssa, sivistyksen merkitykseen kulttuurikehityksessä. Ihmisen luonnonkehitys näyttää olevan yleisesti hitaampaa kuin kulttuurikehitys ihmiskunnan tasolla (vrt. ihmistä 2000 vuotta sitten vs. nykyaikana), mutta yksilötasolla biologinen kehitys on yleensä kulttuurikehitystä nopeampaa. Henkilö joutuu yksilöhistoriansa aikana henkilölistyessään käymään läpi ihmisenä ololle välttämättömiä ihmiskunnankin kehitysvaiheita. Sivistyksessä on jo omaksumisvaiheessa mukana oma osallistuminen kulttuurikehitykseen. Tässä tullaan kiinnostavasti nykyisyyden merkitykseen Snellmanin historianfilosofiassa ja Jaspersin korostamaan 'nykyistymisen tai ajantasaistuksen' (*Vergegenwärtigung*) käsitteeseen mm. suhteessamme ns. suuriin filosofiin ja heidän filosofioihinsa. – Eikö tässä kehityspsykiatrian vaiheessa henkilön käsite jo ylitä psykiatrian pätevyysalueen ja muutu pikemminkin filosofiaksi, ehkä filosofiseksi praktiikaksi?

Autonomian psykiatria on kuitenkin vielä mukana kehityksellisissä psykiatrioissa, erityisesti nuorisopsykiatriassa. Psykkisesti nuoruusiässä yliminä "vanhempien sisäistyksenä menettää merkitystään ja alkaa korvautua minäideaalilla" (Aalberg 2016). Heräävän arvotajunnan myötä on lisäksi kasvatusfilosofiassa korostettu nuoruusikää tietoisemman maailmankatsomuksen alkuna (Wilenius 2002). Maailman kohtaaminen itsenä (fenomenologisesti) vastaa Snellmanin kuvaamaa siirtymistä *yksilöllisestä* itsetietoisuudesta *subjektiivisen* itsetietoisuuden vaiheeseen persoonallisuuden idean, henkilön käsitteen, kehityksessä.

Jaspersilainen rajatilanne puolestaan tuo psykiatriassakin esille ihmisenä olemisen, elämän mielekkyyden ja suunnan ym. maailmankatsomukselliset kysymykset. Ne ovat enemmän filosofisia kuin vallitsevan psykiatria-käsityksen mukaisia.

Henkilön käsite ylittää egosentriset yksilön ja persoonan käsitteet. Voiko henkilön autonomian psykiatria olla enää psykiatria – vaikka psykiatria tarvitsee sitä mm. kuntoutuksen ymmärtämisessä, siinä mm. henkilön elämänsuunnitelmien tukemisessa? Vai toteutuisiko päinvastoin henkilön autonomian psykiatriassa psykiatrian dialektinen filosofia?

Henkilön psykiatrian dialektiikassa henkilön syvyys-ulottuvuus ilmenee alun käsitteessä abstraktiutena ja relatiivisuutena, joka konkretisoituu ja tarkentuu vasta kieltämisen kieltämisen prosessissa. Dialektisena kokonaisuutena konkreettinen totaliteetti, jota snellmanilainen henkilö henkisesti sisältää ja johon se osallistuu, saa enemmän prosessiluonnetta jaspersilaisen filosofian rajatilanteen käsitteessä. Konkreettinen totaliteetti ja sen rajatilanne muodostavat kehityksellisen jännitteen. Henkilön käsitteen ylittäessä psykiatrian psykiatria voi kuitenkin ottaa sivistyksellisesti haltuunsa omat filosofiset perusteensa.

Hengenfilosofia ja henkilön psykiatria

Henkilön käsite ilmaisee yhteisöllisyyttä yksilötasolla. Henkilön yhteisöllisyys eroaa persoonan käsitettä vastaavasta ulkoisesta 'sosiaalisuudesta', persoonaa määrittävästä vastinparista. Henkilön sisältämän itse-maailma -suhteen tarkastelu maailmankuvan rajatilanteessa, mieronkuvana, paljastaa henkilön syvyys-ulottuvuuden verrattuna persoonan laajuus-ulottuvuuteen (Heinänen 2017, luku 7). Rajatilanteessa henkilönkin konkreettinen totaliteetti murtuu. Rajatilanne etenee dialektisesti ilmaisten: Henkilön kokonaisuus – rajatilanne – subjektillisuus (positiivisena ratkaisuna). On huomattava, ettei kokonaisuuden murtuminen rajatilanteessa merkitse pelkkää negatiota, vaan henkilön olemassaolon kyseenalaistumista, jopa perikadon vaaraa. 'Synteesi' ei (Jaspersia soveltaen) ole tavallinen teesiä ja antiteesiä ylittäen yhdistävä synteesi, vaan ratkaisu. Positiivinen ratkaisu, subjektillisuuden tiedostus, avaa kokonaisuudessa uusia olomassaolon mahdollisuuksia.

Rajatilanteessa saamme henkilön maailma-suhteen esille vertaamalla maailmankuvaa mieronkuvaan. Henkilö menettäisi rajatilanteessa yhteisöllisyytensä, jos maailmankuva mieroituisi. Havainnollistaaksemme mieronkuvaa teemme ajatuskokeen kolmella tyypillisellä, nykyjulkisuudessa – valitettavasti filosofisessakin keskustelussa – globaaliksi ja humaniksi kuvitellulla naivilla järkeilyllä. Eivät järkeilyt sellaisinaan (mt. 146, 148, 159), vaan niiden avaaminen ja tutkiminen paljastavat rajatilanteen. Itsestään selvä 'oivallus', että järkeilythän muisuttavat 'yleisönosastokirjoittelua' (huomaamatta lukeneiston muotiasenteita), jättäisi vaarallisesti pimentoon niiden kätkevän rajatilanteen. Se estäisi rajatilanteen tajuamista mm. houkuttamalla lukeneistoa 'rahvaanomaisen' torjuntaan, jotta lukeneen persoonan rooli-identiteetti säilyisi ja korostuisi. Henkilön sivistyksellinen, yhteisyyteen ja yhteisyyden etiikkaan perustuva näkökulma puolestaan tavoittaa kokonaisuuden ja rajatilanteen jännitteen.

Henkilön ja persoonan käsitteiden suhdetta havainnollistaa maailmankuvan ja mieronkuvan suhde. Mieronkuvan mukaisina rajatilanteen negatiivisina ratkaisuina tulevat ääriobjektivistinen tiedollinen asenne 'minua ei ole' (järkeily 1); persoonan yhteiskunnallisten roolien muokkaamat oikeudet ja vapaudet, myös psykiatria koskevassa auttajaroolissa (järkeily 2); samoin persoonan yhteiskunnallisen itsekkyyden yhteisöllinen itsettömyys, henkilön kannalta 'itseks itsettömyys' (järkeily 3). Maailmankuvan positiivisina rajatilanteen ratkaisuina tulevat esiin tasa-arvon merkitys yhteiskunnallisena perustunnustussuhteena (järkeily 2); vierauden merkitys distanssina kansanomaiselle arkiajattelulle ja vierauden ero mieroudesta, missä on korkeakulttuurin vieraantuneisuudelle suhteellinen oikeutus, samoin yhteisyyden etiikka (järkeily 3).

Ankan rajatilante-tarkastelun jälkeen mahdollistuu selvempi henkilön hengenfilosofisen luonteen tarkastelu ja sen suhteutus henkilön psykiatria (mt. luku 8). Rajatilanteen positiivinen ratkaisu avaa subjektillisuuden käsitteen, joka yhdistää snellmanilaista hengenfilosofiaa ja henkilön psykiatrian tutkimustamme. Subjektillisuuden sisältämisen ja osallistumisen

ulottuvuudet eroavat tieto-opillisen ja toimintateoreettisen subjektin käsitteestä, mutta luonnehtivat henkilön käsitettä. Henkilön subjektillisuus ilmeni psykiatriassa aluksi henkilön kohtaamisen prosessissa *akuuttihoito – pitkäaikaishoito – kuntoutus*. Sitten se kuvautui psykiatrian muotojen prosessissa *sosiopsykiatria – kehitypsykiatria – autonomian psykiatria*. Autonomian psykiatriassa tulimme rajalle, jolla psykiatrian filosofia ylitti (kliinisen ja osittain teoreettisenkin) psykiatrian ja joka vaati henkilön käsitteen rajatilanteen tarkastelua. Emme pyrkineet muodostamaan henkilön psykiatriasta psykiatrian dialektisen filosofian järjestelmää, vaan tyydyimme kieltämisen kieltämisen prosesseihin. Nuo prosessit ilmaisevat selkeämmin myös psykiatrian dialektisen filosofian itse psykiatria ylittävääkin ulottuvuutta. Löytämämme *subjektillisuuden* käsitteen pohjalta meille avautuu henkilön psykiatria ja hengenfilosofiaa yhdistävä kieltämisen kieltämisen prosessi: *kiintymyssuhde – tunnustussuhde – sivistys*. Jätämme kuitenkin viimeksimainitun prosessin perusteellisemmän tarkastelun toisiin yhteyksiin.

Henkilön käsitteen kautta psykiatria voi tiedostaa filosofisia perusteitaan. Filosofia voi puolestaan psykiatrian käytännön kautta tavoittaa henkilön käsitteen syvyyttä sekä yksilötasolla (mm. etiikassa ja filosofisessa psykologiassa) että yhteisöllisesti (ns. sosiaalisesti). Sekä filosofiassa että psykiatriassa kirkastuu siten Wolmar Schildt-Kilpisen sanallisen oivalluksen käsitteellinen merkitys.

Jyväskylän yliopisto

Kirjallisuus

- Aalberg, Veikko (2016) "Nuoruusiän psyykkinen kehitys" teoksessa Kumpulainen & Aronen & Ebeling & Laukkanen & Marttunen & Puura & Sourander (toim.): *Lastenpsykiatria ja nuorisopsykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Heinänen, Hannu (2017) *Henkilön psykiatria. Psykiatrian dialektinen filosofia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Häkkinen, Kaisa (2007) *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: Sanoma Pro.
- Jaspers, Karl (1948) *Allgemeine Psychopathologie*. Berlin und Heidelberg: Springer-Verlag.
- Jokipii, Mauno (1993) "Wolmar Schildt - lääkäri, lehtimies ja suomalaisuusmies" Teoksessa Jokipii, M., toim., *Wolmar Schildt, "tieteen ja taiteen isä"*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 9-32.
- Snellman, Johan Vilhelm (1982 [1841]) "Persoonallisuuden idean spekulatiivisen kehittelyn yritys", kokoelmassa J.V. Snellman: *Teokset II*. Jyväskylä: Gummerus.
- Stanghellini, Giovanni & Rosfort, René (2013): *Emotions and Personhood. Exploring Fragility - Making Sense of Vulnerability*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilenius, Reijo (2002): *Miten käy lasten ja nuorten? Keskustelua ja filosofiaa kasvatuksesta*. Helsinki: Dialogia.

